

mihailo marković

DIJALEKTIČKI HUMANIZAM

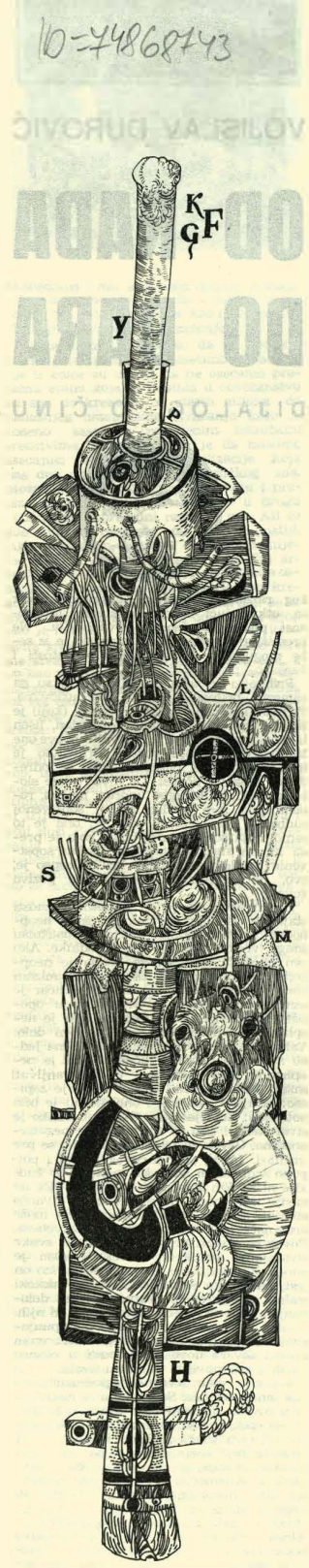
Filozofija je celovita, racionalna i kritička svest čoveka o svetu u tome želi i osnovnim ciljevima svoje delatnosti.

Filozofija teži da prevaziđe sve granice koje je čovek sam sebi postavio — granice struke, specijalnosti, profesije. Nju interesuje sve što je ljudsko, bez obzira na specifičnosti epohe, nacije, klase. Ona teži da objasni i osmisli zbivanja u čitavom onom delu sveta, do koga je čovek već dopir svojim čulima i misliju, koji je već ušao u ljudsku istoriju. U tom smislu filozofija je celovita.

Ona je racionalna, jer ljudske želje, vizije, snove uskladuje s celovitom svesću o onom što jeste. Ona je teorijska delatnost i obraća se duhu. Njen predmet može biti i ono što je iracionalno, emotivno, nagonsko, ali će se ona i takvim predmetom baviti na racionalan, pojmovan način, primenjujući metode diskurzivnog mišljenja i zahtevajući izvestan minimum obrazloženosti, logičke koherentnosti i iskustvene primenljivosti. Ona se može obavljati i snom i nošiti u sebi momenat poetskog jer će se i najpoetskija filozofija razlikovati od filozofske poezije utoliko što neće biti, pre svega, izraz lične subjektivne vizije, koji vredi onoliko, koliko nas uzbuđuje, već pre svega iskaz o čoveku i svetu kao nečim objektivnom, iskaz koji vredi onoliko koliko je istinit. Ovim svojim traganjem za istinom filozofija se konstituise i kao znanje. Za razliku od naučnih znanja koja utvrđuju nauke, filozofija teži da bude sinteza znanja. Doduše, vreme pojedinačnih nauka opredelila je prošlo, filozofije je danas sinteza znanja samo ukoliko se shvati kao kolektivni proizvod koji uključuje u sebe već postignute rezultate posebno naučnih istraživanja.

Ali filozofija nije samo celovito znanje o onome što jeste i onome što bi moglo biti, ona je i projekat onog što čovek želi da stvori, onog što bi po njegovom uverenju trebalo da bude. Čovek se od svih ostalih živih bića razlikuje, ne toliko po tome što deli i što svojom delatnošću menja okolinu, već po tome što sebi postavlja ciljeve, što sam sebi određuje smer delatnosti. Čovek je jedino biće koje može imati ideal. Ideali mogu biti lični ili samo grupni; oni mogu biti parcijalni — kao što su politički, ekonomski, naučni, umetnički, i tako dalje. Filozofija je teorijski izraz celovitog ljudskog ideala jedne istorijske epohe. Svest o idealu daje najdublji smisao svakom pojedinačnom događaju i postupan — filozofija je, prema tome, napor za osmišljavanjem celovitog, ljudskog života. S druge strane, svest o idealu je u isti mah svest o ograničenosti sadašnjeg života. Čovek ne može trajno podnositi relativnu slobodu, ograničenost, nesavršenost, ma kojeg određenog oblika svog bivstvovanja. Stoga on teži da promeni svaki postojeći objekt, da u njemu ukine ono što je ocenio kao granicu, kao negativnost. Ali on ne može znati šta je granica i šta je pozitivno a šta negativno u sadašnjem objektu, nema nikakvih ideala, nikakve svesti o onome što treba da bude u budućnosti. I obratno. Sama svest o budućem usmerava ka kritici sadašnjeg. U tom smislu je filozofija bila, i uvek će biti celovita kritična svest u odnosu na ma koju postojeću ljudsku situaciju.

Može li marksist govoriti o tome šta će filozofija biti u budućnosti, naročito s obzirom na Marksovu tezu o „ukidanju“ filozofije u procesu ukidanja klasnog društva? Tumačenja ove teze obično su pogrešna. Marks nije mogao imati na umu, nikakvo iščezavanje svake teorijske delatnosti kojom čovek teži da dođe do celovitog znanja i kojom kritikuje postojeću stvarnost u ime neke bolje stvarnosti koja bi već mogla biti. Tako nešto bi protivrečilo i duhu i rečima njegovog humanizma. U stvari, u pitanju je ukidanje onog posebnog oblika u kome je filozofija postojala u klasnom društvu — kao posebna, izolovana teorijska sfera društvene svesti, koja je predmet bavljenja jedne posebne profesije — čistih mislilaca koji nemaju nikakvu vezu s društvenim praksom. Ovakav filozof bio bi otuđeno biće jer se bavi apstrakcijama koje su se otuđile od konkretnog sadržaja iz koga su potekle, a taj konkretan sadržaj su problemi prakse u najširem smislu, uključujući u naučno-istraživačku, umetničku, političku i ekonomsku praksu kao posebne slučajeve. Rešenja koja izolovane filozofije bila bi pseudorešenja, jer nigde ne bi nalazila nikakvu primenu: protivrečnosti realnog života bile bi razrešavane samo u glavi filozofa a ne u realnom životu. Iz ovih formulacija koje, da bi bilo što jasnije a jednostavnije, zvuče preostro, ne sledi da u klasnom društvu nije bilo filozofa koji su bili i naučnici i umetnici i politički angažovane ličnosti koje su sjajno uspevale da svedu teoriju s praksom. Isto tako iz njih ne sledi ni da će u budućnosti iščeznuti pojedinačni „čisti filozofi“ i filozofi kao zanimanje, pa ni to da i udalekoj budućnosti neće ostati izvesna distanca između apstraktnih teorijskih rešenja i konkretne prakse. Reč je samo o preovlađujućim orijentacijama koje su zaista suprotne. Reč je o tome da filozof sve više prevladava izolovanost, apstraktnost i apstraktnost svoje misli. U nauku, umetnost, politiku i drugim posebnim sferama društvene svesti, filozofija će u sve većoj meri nalaziti, s jedne strane, iscrpan izvor činjeničkog materijala, kon-

kretnih iskustava, otvorenih pitanja koja podstiču na razmišljanje, s druge strane, područje primene svojih rešenja. Ali ne radi se samo o ovakvoj posrednoj primeni, već i o neposrednoj primeni u praksi svakodnevnog života. Filozof treba da živi svoju filozofiju, da se aktivno angažuje za ostvarenje svojih ideja. Samo tako on će prevazići otuđenje čiste teorije i postati celovito teorijsko-praktično biće.

Najadekvatnije ime za Marksovu filozofiju jeste **dijalektički humanizam**.

Pod „humanizmom“ ovde treba podrazumevati filozofiju koja sve filozofske probleme pokušava da reši u perspektivi čoveka; ona se ne ograničava samo na takozvane antropološke probleme (o suštini čoveka, o alienaciji, o slobodi i tako dalje). Osnovno filozofsko pitanje po Marksu nije odnos materije i duha već odnos čoveka prema svetu. Duh je samo momenat čoveka; svet uključuje u sebe i pojave koje su objektivne ali nisu i materijalne jer ne zauzimaju prostor. Sem toga, filozofija se ne bavi materijalno kao takvom, već onim delom materijalnog sveta prema kome se čovek nalazi u nekom praktičkom odnosu — proizvodnom ili sazajnom. Naravno, time nije odbačen klasični materijalizam. Međutim, on je prevaziđen i uključen u jednu konkretniju, celovitiju filozofsku koncepciju.

Problematika čovekovog odnosa prema svetu sadrži u sebi tri različite grupe osnovnih pitanja.

Prvu grupu čine ontološka pitanja: šta jeste ili šta bivstvuje. Tradicionalna ontologija je prethodnovala da govori o bivstvovanju po sebi, o svetu onakvom kakav je, potpuno nezavisno od čoveka. Ljudske svesti, Marksistički humanizam baca savim novo svetlo na ontološki problem: sadržaj svih tvrdnji o objektivnom svetu posredovan je ljudskom praksom u najširem smislu, uključujući ne samo fizičke operacije ljudskog dela već i čulno opažanje, matematičko operisanje simbola, logičko zaključivanje, intuitivno naziranje. Prema tome, filozofi faktički govore o ljudskom svetu, ograničenom s obzirom na mogućnosti ljudskog današnjeg preobrazbenog ljudskim radom, sagledanom u perspektivi određenih ljudskih potreba, tehničkih instrumenata, pojmovnog i jezičkog aparata.

Drugu grupu osnovnih filozofskih pitanja čine gnozeološki problemi: kako saznajemo i kako znamo da smo došli do nekih stvarnih saznanja. U istoriji teorije saznanja i logike bilo je dosta pokušaja da se proces saznanja idealizuje, apolotizuje i na taj način dehumanizuje. Govorilo se o znanju kao takvom bez obzira da li ljudskog ili kojeg drugog svesnog bića, o apsolutnoj istini nezavisnoj od čoveka, o univerzalnoj logici čija je struktura istovetna sa strukturom stvarnosti i tako dalje. U humanističkoj teoriji saznanja postavljanje ovakvih pitanja nema nikakvog smisla. Filozofi mogu raspravljati samo o ljudskom znanju, o logici ljudskog mišljenja koje neizbežno upućava strukturu stvarnosti, pa, prema tome, o istini koja je istorijska kategorija i koja je podložna kasnijoj reviziji. Kad god su filozofi ispoljavali veće pretenzije, oni su samo neosnovano pripisivali apsolutnost ograničenim i relativnim ljudskim saznanjima; na taj način su ih faktički konzervirali i branili od kasnijih usavršavanja.

Treću grupu osnovnih filozofskih pitanja čine aksiološki problemi: šta treba da bude, koje mogućnosti vredi izabrati i za njih se angažovati. Od svog nastanka i u većem delu svoje istorije aksiologija je bila tretirana kao teorija o apsolutnim i transcedentalnim vrednostima koje važe na idealan način, nezavisno od konkretnog ljudskog ponašanja. Marksisti se problemom vrednosti uglavnom nisu bavili, ali to je očigledan propust. Filozofija koja je okrenuta budućnosti, koja je aktivistička i zahteva menjanje sveta u određenom smeru samim tim je postavila pitanje vrednosti. Jer, ono što treba realizovati, ono što zadovoljava ljudske potrebe svakako je vrednost — makar taj termin i ne bio upotrebljen. Razume se, marksistička humanistička aksiologija biće teorija o konkretnim, istorijskim datim i promeljivim ljudskim vrednostima koje nalaze svoj izraz u društveno prihvaćenim normama — moralnim, umetničkim, sazajnim, političkim, pravnim i drugim.

Pojam humanizma, kao što smo videli, ne znači ograničenje samo na jednu vrstu

problema — on obuhvata svu filozofsku problematiku, međutim, on precizira samo polaznu tačku u njihovom rešavanju ne govoreći mnogo o načinu rešavanja. O tome nam mnogo više kaže pojam **dijalektičke metode**.

Danas je savršeno jasno da je dijalektika sadržinski mnogo bogatija nego što se to može zaključiti do mnogim, uglavnom neuspešnim pokušajima njenog izlaganja. Osnovni njeni metodski principi mogli bi se izraziti na sledeći način:

Istorijski. Već na početku svakog procesa istraživanja potrebno je uključiti dati problem u širu teorijsku celinu čiji je on element i u kojoj će tek postati jasan njegov pravi smisao. Ovaj dijalektički zahtev za celovitošću ispoljuje se u toku analize problema kao tendencija da se uzmu u obzir sve njegove dimenzije i da se prevaziđe svako jednostavno hipostaziranje jedne na račun drugih.

Jedinstvo različitog. Dok analiziramo objekte mi ih upućavamo u težimo da među njima povučemo suviše oštre demarkacione linije. Od bitnog je značaja da budemo svesni ovačijeg upućivanja i da našu analizu dopunimo i prevaziđemo kasnijim procesom sinteze, ponovnog uspostavljanja kontinuiteta između različitih (i često suprotnih) elemenata jedne celine: otkrivanjem njihovih zajedničkih elemenata i prelaznih slučajeva.

Istoričnost. Dijalektičko istraživanje nikad se ne svodi na prosto snimanje trenutnog stanja, na utvrđivanje strukture postojećeg ili samo na ispitivanje uslova pod kojima će se jedna data stvarnost održati takva kakva je. Puno razumevanje jedne pojave, shvatanje njenog smisla i zauzimanje određenog stava prema njoj moguće je samo ako, pre svega, odredimo njeno mesto u istoriji, uzimajući u obzir sve tri dimenzije vremena. Poznavanje prošlih faza njenog razvika omogućuje nam da sagledamo i objasnimo njene sadašnje oblike. Obratno, sadašnje stanje je ključ za razumevanje prošlosti, za otkrivanje novog i značajnog u njoj. U glavnim dijalektičkim odnosu nalazi se i budućnost prema sadašnjosti i prošlosti. Projekcija budućnosti biće realna samo ako poznamo pravilnosti koje su se u već obavljenom kretanju u prošlosti ispoljile i ako tačno znamo sadašnju situaciju. Ali i obratno, vizija o budućnosti omogućava kritičku distancu prema sadašnjosti. A samo onaj koji ima kritičku distancu prema sadašnjosti može tumačiti prošlost, jer u njoj neće smatrati značajnim samo ono što je dovelo do sadašnjosti već i ono što se u sadašnjosti još nije realizovalo, što još uvek ostaje mogućnost i zahtev za budućnost.

Princip protivrečnog. Svaki problem koji našim istraživanjem težimo da rešimo u suštini je nekak protivrečnost. Otkriće i praktično prevaziđavanje protivrečnosti istovremeno je rešenje problema. Ovaj način postavljanja i rešavanja problema bitna je novost dijalektičke metode, ono po čemu se ona više nego i drugim principom razlikuje od svih drugih filozofskih metoda.

Neke protivrečnosti imaju svoj koren u zabludama, pojmovnoj konfuziji, odsutnosti preciznog jezika. Uklanjanje ovih nedostataka dovelo bi do eliminisanja protivrečnosti.

Međutim, prilikom ispitivanja procesa u toku izvesnog intervala vremena može se desiti da oba stava koja se uzajamno isključuju budu u skladu s iskustvenim činjenicama. Ovakve, **objektivne protivrečnosti** biće samo verbalni izraz jednog procesa nastajanja ili iščezavanja neke pojave, ili međusobnog isključivanja dva ili više svojstava date pojave.

Cilj dijalektičkog mišljenja nije da prosto konstatuje protivrečnosti i da na njoj ostane već da je prevaziđe aktivno promenom sistema u kome se protivrečnost javlja; ukidanjem jedne suprotnosti a zadržavanjem druge, ukidanjem obe ili njihovom transformacijom obe da njihovo uzajamno isključivanje bude uklonjeno.

Princip **dijalektičke negacije**. Stvaralačka i progresivna delatnost pretpostavlja ukidanje negativnog u stvarima i situacijama. Negativno u jednoj situaciji jeste njena unutrašnja granica — ono svojstvo koje onemogućuje njeno menjanje u smislu ostvarenja nekih istinskih humanih vrednosti.

Konkretnost. Puna istina postize se tek maksimalnom konkretnošću; utvrđivanjem specifičnosti ispitivanog predmeta, svih njegovih posebnih uslova mesta i vremena. Apstraktni pojmovi su neophodni za izražavanje opštih pretpostavki. Međutim, uvek se mora biti svestan toga da oni daju utisak uniformnosti i rečta tamo gde ih u stvarnosti nema, da oni sobom kriju mnoštvo pojedinačnih varijacija i specifičnosti, da nas, prema tome, oni uvek do izvesne mere i dezorijentiraju. Ovakav proces formiranja i povezivanja apstrakcija mora dopuniti vraćanjem pojedinačnom, obuhvatanjem što većeg broja pojedinačnih slučajeva ispoljavanja opšteg. Punu konkretnost jedan opšti teorijski stav dobija u procesu svoje praktičke primene. Kod svakog i najapstraktnijeg problema za dijalektičara se postavlja pitanje: šta su **praktičke posledice** ovakvog ili onakvog rešenja. Šta će ono značiti za dalji progres ljudskog znanja i u teorijoj i u praksi? U tom smislu je jedinstvo teorije i prakse suština marksističke dijalektike.